

ANTONIO BRUCIOLI I DUBROVČANI

RAFAEL BOGIŠIĆ

1.

Antonio Brucioli (oko 1500-1566) veoma je značajna ličnost talijanske renesanse.¹ Pored plodne naučno književne djelatnosti, originalne i prevodilačke, Brucioli je posebno važan i zanimljiv za povijest reformacije u Italiji, pa je uvršten među talijanske reformatore i protestante.² U prvo vrijeme djelovao je u poznatom firentinskom učenom krugu »Vrtovi Oricellari«, iz kojega kruga je potekao i Machiavelli.³ Kasnije, kad je prešao u Veneciju, priključio se tamošnjim učenjacima i književnicima koji su se, sada u venecijanskim vrtovima, sastajali i vodili učene razgovore.

U Firenzi je Brucioli pripadao mlađem pokoljenju grupe oko Pagonazza (1466-1522), nasljednika Ficina. To su bili: Luigi Alamanni, Zanobi Buondelmonti, Alessandro dei Pazzi, Nic. Martelli i dr. Godine 1522. u vrtovima »Oricellari«, u krugu ljudi koji su uvijek bili republikanski nastrojeni, organizirana je zavjera protiv Medicija, a za uspostavljanje republike u Firenzi. Urota je međutim ubrzo otkrivena. Dvojica su osuđena, a ostali su uspjeli pobjeći. Brucioli se sklonio u Veneciju, a zatim u Lion. Kad su 1527. Medici zaista bili istjerani iz Firenze, Brucioli se povratio. Dvije godine kasnije zbog svog reformatorskog i protestantskog stava i djelovanja ponovo je morao napustiti Firenzu. Opet je u Veneciji. Tu je nastavio i u punoj mjeri razvio svoju djelatnost pisca i prevodioca. U relativno slobodnoj atmosferi Venecije Brucioli će sve jasnije i otvorenije izražavati i svoje misli o crkvi i kleru.

U učenim krugovima Firenze, u »vrtovima«, živjela je i polako se širila sklonost za Aristotela. Ovi pripadnici već zrelije renesanse osjetili su da im upravo Aristotel može u mnogome pomoći u objašnjavanju pojedinih pojava iz prirode i kozmosa. Iz pomalo mističke koncepcije predrenesansnog humanističkog kružoka Ficina, sad se, u već pu-

¹ Iscrpnu monografiju o Brucioliju, njegovoj djelatnosti i značenju napisao je Giorgio Spini, profesor na Univerzitetu u Firenzi: *Tra Rinascimento e Riforma*, Antonio Brucioli, Firenze 1940.

² Vidi bio-bibliografske podatke kod Spinija, o. c. str. 5—6.

³ »Orti Oricellari« su se nazivali vrtovi ugledne firentinske obitelji Rucellai. U »Vrtovima« se sastajalo učeno firentinsko društvo.

nom 16. stoljeću, nastupa slobodnije i smionije ide prema objektivnom pogledu na stvarnost. Ovi nasljednici Ficina u Firenzi bili su upravo sretni kad su između Platona i Aristotela pronašli dodirnih tačaka i tako mogli »opravdati« svoj »realistički« stav prema filozofiji i životu. Ovakve sklonosti koje su u Firenzi zapravo bile zrele već i prije Bruciolija izazvat će živo zanimanje za stvarne, fizičke i kosmopolitske probleme, o kojima će se tako mnogo zanimati učeni krugovi kasnije renesanse. S druge strane, politička urota ovog učenog kruga protiv samovlade Medicija i Machiavellijevo književno djelo rječito govore o njihovu smislu i zanimanju za stvarni život i politička zbivanja svog vremena. Većina članova ovog učeno-književnog kruga vrlo određeno misli, najoštrije osuđuje i nemilosrdno se izražava o crkvi, papi, crkvenim ustanovama i uopće o životu crkve. Nerad, nemoral, oholost, ambicije i zavist riječi su kojima Bruciolijevi prijatelji, a zatim i on sam ocrtavaju život viših i visokih crkvenih dostojanstvenika. Došavši u Veneciju i u lični kontakt s pristašama Martina Lutera Brucioli je postao prijatelj i otvoreni i dosljedni propagator Luterovih misli. Jednom zgodom je i lično posjetio Njemačku.

Svoje stavove Brucioli je iznio prvenstveno u svojim komentarijima i prijevodima Novoga i Staroga zavjeta. Prirodno da je izazvao bijes i revolt crkve. Knjige su mu spaljivane, a on 1548. osuđen na novčanu kaznu i na dvogodišnji izgon iz Venecije. Od težih posljedica spasilu su ga prijatelji i relativno slobodnija atmosfera u Veneciji. To isto spasilo ga je 1555, kad je osuđen da se javno ispovijedi i u javnoj pokori okaje svoje »zablude«. Na trećem suđenju, 1558, Inkvizicija je već upornija i Brucioli je u zatvoru. Posljednja vijest o njemu je iz 1561. kad žena moli milost za bolesnog i starog muža i gladnu djecu. Umro je 1566. godine.⁴

Prema njegovoj raznovrsnoj djelatnosti o Brucioliju se može govoriti i govorilo se sa raznih gledišta. Posebnu pažnju zaslužuju njegovi dijalozi, u kojima je iznio svoje misli iz područja filozofije i nauke uopće. U dijalozima se Brucioli pokazao kao tipični predstavnik kulturnih zanimanja i duhovnih preokupacija svoga vremena. U njima je ujedno pružio primjer filozofskih dostignuća talijanskog intelektualca u punom razvoju renesanse.

Povijest Bruciolijeva književnog rada u neku ruku je povijest njegova života. Pored prijevoda i komentara to u punoj mjeri vrijedi i za njegove dijaloge.

Već prije svog bijega iz Firenze 1522. Brucioli se bavio mišlju da napiše jedno filozofsko djelo koje bi istodobno bilo i plod njegovih mladenačkih studija o filozofiji i njegova sudjelovanja u »Vrtovima«. Bijeg iz Firenze prekinuo je rad, ali je uskoro u Lionu nastavio pisati i 1526. godine objavio prvu zbirku sa trideset dijaloga o »moralnoj filozofiji«.⁵ Kao međugovornike uzeo je poznata imena iz antike. Svega dvije - tri godine kasnije Brucioli izdaje ponovno svoje dijaloge umnoživši njihov

⁴ Svi podaci iz Spinijeve knjige; vidi bilj. 1.

⁵ Dialogi di Antonio Brucioli della morale philosophia. Venetia 1526.

broj i proširivši tematiku. Ovaj put se javljaju tri zbirke dijaloga.⁶ Govornici u dijalozima su sada njegovi suvremenici, prijatelji i zaštitnici, koji će se u daljim dijalozima i izdanjima ponavljati, mijenjati i množiti. Treće izdanje od 1537-38. opet je prošireno i sadržava pet zbirki. Ovo je ujedno definitivni oblik Bruciolijevih dijaloga. Posljednje izdanje od 1544-1545. zapravo je ponovljeno izdanje od 1537-8, samo su izvršene neke promjene. Među značajnim promjenama su i nova imena sugovornika i nove posvete.

2.

Bruciolijeva književna i prevodilačka djelatnost nije bez značenja, kad je riječ o starijoj hrvatskoj književnosti i kulturi uopće. Njegovo ime spominjano je u našoj novijoj i starijoj nauci o književnosti. Već je Appendini spomenuo da je Brucioli posvetio svoj prijevod Sacrabustova traktata Dubrovčaninu Ivanu Nalješkoviću. U novije vrijeme, govoreći i o kulturnoj djelatnosti Dubrovčana u Veneciji u prvoj polovici 16. stoljeća, prof. Torbarina je spominjao, dakako, i Bruciolijeve veze i odnose prema Dubrovčanima.⁷ Zbog široko sintetičkog karaktera svoje knjige prof. Torbarina se nije mogao podrobnije zadržavati na pojedinostima i nije mogao izvršiti analizu svih onih elemenata koji su u tom odnosu karakteristični i važni. Kombol je na osnovu knjige prof. Torbarine u svojoj »Povijesti« također upozorio na dodire Dubrovčana sa talijanskim književnim i učenim krugovima u Veneciji 16. stoljeća, pa je tako spomenuo i Bruciolija (str. 135).

Iako nismo u stanju da potanje upoznamo te dodire i odnose, ipak i ono što možemo doznati dragocjen je podatak o prisustvu jedne grupe Dubrovčana u Veneciji već u prvoj polovici 16. stoljeća, o njihovim vezama s talijanskim književnicima i učenjacima.⁸ Ovo je pogotovo važno kad znamo kako oskudijevamo s podacima iz života i kulturno-književnog djelovanja starih Dubrovčana. Prisustvo Dubrovčana u Veneciji i njihove veze s tamošnjim učenim i književnim krugovima bit će nam još jedan primjer kako stari Dubrovčani nisu samo sjedjeli u svom gradu, čitali knjige i »primali utjecaje«, nego su sudjelovali u kulturnom životu i izvan svoga grada izazivajući zanimanje za sebe i svoj grad. Poseban je oblik važnosti ovog dubrovačkog prisustva u Veneciji što nam i ovaj susret pomaže u rješavanju nekih neriješenih ili nepoznatih pitanja iz književnog stvaranja pojedinih dubrovačkih pisaca. Imajući sve ovo na umu, neće biti suvišno da se još jednom progovori o Antoniju Brucioliju i njegovu odnosu prema Dubrovčanima, kao o

⁶ Dialogi della naturale Philosophia, Dialogi della matephisicale philosophia. Dialogi della naturale philosophia umana. Venetia 1528—1529.

⁷ Josip Torbarina: Italian influence on the poets of the Ragusan republic. London, 1931, str. 28—35.

⁸ Vidi o tome: J. Torbarina, o. c. s nav. lit.; — Frano Kesterčanek: Vlaho Držić, Hrv. encikl. 1945. str. 347. s nav. lit.; — K. Prijatelj: Slikari 17. i 18. st. u Dubrovniku, Starohrvatska prosvjeta, III serija; 1. svezak; 1949. str. 252—255 s nav. lit.; — P. Kolendić: Premijera Držićeva »Dunda Maroja«. Glas, SAN, CCI, Nova serija L, Bgd. 1951, s nav. lit.

jednom detalju upravo spomenutog dubrovačkog prisustva u Veneciji u 16. stoljeću koji ipak nije dovoljno poznat ni iskorišćen.

Kad je 1529. Brucioli po drugi put morao napustiti Firenzu pošao je u Veneciju i tu ostao. U Veneciji je našao svoju drugu domovinu i tu je, barem za prvih dvadesetak godina, živio i radio u miru. Tu je našao svoje zaštitnike i stare i nove prijatelje. Među ovima posljednjima vidno mjesto zauzimaju i neki Dubrovčani. To su u prvom redu tri Nalješkovića: Ivan, Nikola i Augustin, a zatim: Luka Crijević, Vlaho Držić i Frano Gundulić. Prema njima Brucioli pokazuje posebne sklonosti, u posljednjem izdanju dijaloga od 1544-45. uvodi ih kao sugovornike, neobično ih cijeni, njima posvećuje svoja djela i o njima se najpohvalnije izražava. Govoreći o Bruciolijevim prijateljima u Veneciji i prof. Giorgio Spini u prvom redu, odmah pored braće Carla i Vincenza Capella, spominje i »braću Nalješkoviće iz Dubrovnika«.⁹

Kad je i kako je Brucioli upoznao svoje dubrovačke prijatelje, nije moguće zaključiti. Ono što o njegovu odnosu prema njima znamo crpimo iz njegovih djela. U dokumentima sa saslušanja i suđenja »heretiku« Brucioliju u Veneciji nema spomena o Dubrovčanima.¹⁰ Prva godina koju sa sigurnošću možemo utvrditi u odnosu Bruciolija prema Dubrovčanima je 1543. Te godine Brucioli je dva svoja djela posvetio svom dubrovačkom prijatelju Ivanu Nalješkoviću, po čemu možemo zaključiti da su se već i prije poznavali. Prvo djelo je prijevod Sacrabustova traktata o sferi na talijanski jezik,¹¹ a drugo je Bruciolijev komentar »Pia esposizione ne' Dieci Precetti«, Venetia 1543. — Slijedeće godine Brucioli je objavio svoj ponovni komentar Sv. pisma i posvetio ga također Ivanu Nalješkoviću.¹² Neumorni Brucioli u isto vrijeme, 1544-45, priređuje za štampu i objavljuje i posljednje izdanje svojih dijaloga. Treću seriju posvećuje Nikoli i Augustinu Nalješkoviću,¹³ a četvrtu Luki Crijeviću.¹⁴ Prema tome u roku od tri godine, od 1543. do 1545, Brucioli je pet svojih knjiga posvetio Dubrovčanima. U tim godinama Brucioli je dakle sa svojim dubrovačkim prijateljima bio već u sasvim dobrim odnosima, pa nećemo biti daleko od istine ako zaključimo da je poznanstvo među njima započelo i koju godinu ranije. To bi osobito moralo vrijediti za Ivana Nalješkovića, kojemu je Brucioli bio osobito sklon. Činjenica što je Brucioli svoje knjige posvećivao Du-

⁹ »i fratelli Nale di Ragusa«, o. c. str. 240.

¹⁰ Tako mi je usmeno potvrdio prof. Giorgio Spini, koji je radi proučavanja Bruciolijeva života pregledao dotični arhivski materijal u Veneciji.

¹¹ *Trattato della sfera nel quale si dimostrano et insegnano i principi della astrologia raccolta da Giovanni di Sacrabusto, et altri Astronomi et tradotto in lingua italiana. Per Antonio Brucioli. In Venetia nel MDXLIII. Al molto honorando et chiarissimo Messer Giovanni di Nale Ragugeo, Antonio Brucioli salute.*

¹² *Commento al Vechio e Nuovo Testamento, TO VII. Francesco Brucioli e f. lli, folio, Venezia 1544 a Giov. di Nale.*

¹³ *Dialogi della naturale filosofia (Aless. Brucioli et f. lli, Venezia 1545. à Nicolo ed Augustino di Nale.*

¹⁴ *Dialogi della metafisicale filosofia. Aless. Brucioli et f. lli, Venezia 1545. a Luca di Cerva.*

brovčanima tim je značajnija kad znamo da je on svoje knjige posvećivao samo uglednim ljudima njegova vremena. Među ličnostima kojima Brucioli posvećuje svoje knjige pored poznatih literata nižu se ugledne dame, knezovi, vojvode, kardinali pa i okrunjene glave.¹⁵ Ne mijenja se mnogo značenje ove pojave ako se istakne da su pisci često posvećivali svoje knjige onome od koga su tražili ili već primili bilo kakvu, ponajviše materijalnu pomoć.

Listajući Bruciolijeve knjige nas u prvom redu zanima uloga koju daje svojim dubrovačkim prijateljima i uopće njegov odnos prema njima i Dubrovniku.

Iznoseći pohvale Ivanu Nalješkoviću u posveti svog prijevoda Sacrabusta, 1543, Brucioli ističe kako kod svog dubrovačkog prijatelja nalazi želju da upozna sve hvalevrijedne naučne discipline, a osobito »ovu« o sferama, i zato mu posvećuje svoj prijevod, napominjući da to radi i u naknadu za mnoga dobročinstva koja je primio od Nalješkovića. Brucioli ističe živahnost uma kod toga Dubrovčanina, koji ne samo da sam ovladava naukom nego, pun veličine i plemenitosti, želi da i drugi u tom sudjeluje. Brucioli priznaje da je Nalješković i njega nekoliko puta poticao na rad i pomagao uvijek u plemenitoj težnji da pomogne drugima. Uvjeren je da će njegova knjiga s Nalješkovićevim imenom u posveti mnogo dobiti kod svih onih koji je budu čitali. I završava: »Primite, dakle, ovaj moj mali dar i skupa s vašim gospodinom Nikolom i gospodinom Augustinom, braćom, koja su vam zasluženo veoma draga; čitajući ga (ovaj dar, primj. moja, RB.) bit će vam jedna uspomena od mene koja će me sačuvati u vašoj dobroj milosti, da me ljubite kao što ja ljubim vas, moleći boga da vas u svojoj milosti uvijek sretne sačuva«. U posveti knjige »Pia esposizione ne' Dieci Precetti«, 1543, Brucioli posebno ističe učenog Ivanova ujaka Augustina Nalješkovića, koji se, prema Brucioliju, ističe izvanrednom erudicijom, a koju je osobito pokazao na koncilu u Pisi 1511. I tom Nalješkoviću Brucioli se zahvaljuje, jer i njemu mnogo duguje.¹⁶ Za poznavanje Bruciolijeva odnosa prema Ivanu Nalješkoviću i za poznavanje raznolike bliskosti njihova međusobnog odnosa posebno je zanimljiva posveta iz slijedeće, 1544, godine, a koja se nalazi uz Bruciolijevo djelo »Komentar Staroga i Novoga zavjeta«. Ono što smo prije s pravom naslućivali sada doznajemo. Ivan Nalješković je pomagao Brucioliju oko izdavanja njegovih knjiga. A prema jednom mjestu gdje Brucioli moli Nalješkovića da pouči braću svoju u novim vjerskim idejama zaključujemo da je Ivan Nalješković bio ne samo Bruciolijev prijatelj nego i pristaša protestantizma.¹⁷ Prof. Torbarina, ne bez razloga, dovodi u vezu s Nalješkovićima pojavu Bruciolijevih knjiga na teritoriju Dubrovačke Republike 1556. godine.¹⁸

¹⁵ Vidi: Giorgio Spini, *Bibliografia delle opere di Antonio Brucioli*, Firenze, 1940.

¹⁶ J. Torbarina, o. c., str. 29—30.

¹⁷ Isto, str. 30; i: J. Torbarina, *Fragmenti iz neizdanih pisama L. Beccadellija*, »Dubrovnik« I, 9—10, Dubrovnik, 1929, str. 324.

¹⁸ Isto.

Prvu knjigu svojih dijaloga u posljednjem izdanju od 1544. Brucioli je posvetio svom zaštitniku, bogatom i uglednom venecijanskom plemiću Vincenzu Capellu.¹⁹ Međutim već u toj posveti Brucioli spominje i ističe i svog dubrovačkog prijatelja Ivana Nalješkovića. Brucioli kaže Capellu da će u knjizi koju mu posvećuje vidjeti da zauzima glavno mjesto »skupa s našim gospodinom Ivanom Nalješkovićem, koji vas voli više nego itko drugi i koji gledajući i poštujući vašu prejasnost uživa nalaziti se u vašem društvu koliko je to najviše moguće, pogotovo kad je riječ o ovoj uzvišenoj nauci«. Pored Vincenza Capella, Luigija Alemanija i Zanobija Buondelmontija Ivan Nalješković zauzima u dijalogima jedno — i u odnosu sugovornika prema njemu — veoma ugledno mjesto. Da su riječi Ivana Nalješkovića sugovornici zaista cijevali možemo zaključiti i po onome što kaže jedan od njih, Piero Nasi, koji nakon Nalješkovićeve primjedbe da možda dosađuje sa svojim tumačenjima, ozbiljno, reagira: »Kako bi nam uopće moglo biti dosadno nešto što dolazi od vas? Samo nastavite; za mene je lijepo ono što se vama sviđa, i kako ste mi prijatni u svim stvarima, u ovome ćete mi biti još najprijatniji provodeći ovako ugodno ostatak dana.«²⁰

Brucioli Nalješkovića još jednom uvrštava među poznatije članove kruga: »Evo nas, prejasni g. Vincenzo skupa s našim Ivanom Nalješkovićem na istom mjestu, gdje smo bili i jučer.«²¹ Jedan od najpoznatijih članova kruga, Vincenzo Capello, jednom zgodom otvoreno će reći da Ivana Nalješkovića smatra veoma bliskim. Obraćajući se svom sugovorniku kaže: »Pošto smo tako ostali sami s našim g. Ivanom Nalješkovićem i nema tko da nas smeta, molim vas g. Teocrate da nastavite vaš govor i da skupa ponovo obnovite još jednom ono što ste jutros počeli, jer će mi biti veoma drago doznati ono što o tome od vas čujem.«²² Sličan odnos prema Ivanu Nalješkoviću naći ćemo na više mjesta. Na usta Capella Brucioli ovako govori o svom dubrovačkom prijatelju: »Pođimo g. Lorenzo presvijetli, jer ćemo čuti zaista veoma učenog čovjeka i koji se u pitanja svijeta razumije mnogo bolje, a u isto vrijeme ćete vidjeti kolika je plemenitost i veličina duha kod g. Ivana Nalješkovića koji toliko ljubi i cijeni vrijedne ljude da uvijek želi biti u njihovom društvu i sa ne malom širinom duha nastupati u društvu; stvar koju drugi danas malo znaju.«²³ Nije bez značaja što je Brucioli u dijalog o prijateljstvu kao sugovornike uzeo baš Capella i Nalješkovića, svoje najbolje i zajedničke prijatelje. Brucioli koji je u svojim dijalozima vrlo uspješno znao izbjeći jednoličnost i povezati susrete i razgovore pokazao je i u ovom dijalogu osim smisla za realizam smisao i za kompoziciju. Ceppello kori Nalješkovića zašto ga jučer nije posjetio kao što je bio obećao. Ovo tim više što je Nalješković morao taj dan

¹⁹ Dialogi di Antonio Brucioli della naturale philosophia humana. In Venetia MDXLIII.

²⁰ Isto, knj. I, dijalog 24, F. 76.

²¹ Isto, dijalog o duši, f. 11.

²² Isto, dijalog 12. O besmrtnosti, f. 38.

²³ Dialoghi di Antonio Brucioli della morale philosophia, stampato in Venetia MDXLIII. Knji. II, dij. IV. O upravljanju obitelji, f. 14.

govoriti. Nalješković se pravda da je susreo neke njihove zajedničke prijatelje i zadržao se s njima u razgovoru. Sad ga prijatelj moli da ponovi ono o čemu je s tim ljudima razgovarao... »jer tako mi je drago čuti o svim tim stvarima koje govore takvi ljudi, koje su mi (stvari RB) najljepše i kad ih netko drugi priča, a kamoli vi koji ste veoma učen«. ²⁴ Za ilustraciju ugleda koji je Ivan Nalješković uživao zanimljiv je 13. dijalog četvrte Bruciolijeve knjige. Tu se jedan sugovornik posebno obraća Nalješkoviću i kaže: »... sam bog zna da ja od srca želim u svem vam se svidjeti, kao onome kome ne malo sam dužan u našem dugom prijateljstvu«. ²⁵ Dakako da pomišljamo na Bruciolijevo prijateljstvo prema Nalješkoviću.

U nekoliko dijaloga u kojima je Brucioli kao sugovornika unio svog dubrovačkog prijatelja i uopće u onome što o njemu govori u posvetama naslućujemo obrisе ličnosti Ivana Nalješkovića. Već je prof. Torbarina primijetio da, iako činjenice iz dijaloga ne možemo uvijek uzeti kao tačne historijske podatke ipak mnoge Bruciolijeve ličnosti i događaji prikazani su tako da djeluju stvarno i blisko.

U dijalogu o dužini i kratkoći života Nalješković se opet ističe. Zaustavljen na ulici i upitan kamo ide, odgovara da ide do jednoga prijatelja s kojim želi porazgovarati o dužini i kratkoći života. Ono što je upravo jutros čuo od jednoga sugovornika daleko je da bi ga moglo zadovoljiti... »jer je pravo raspravljanje o ovoj stvari bilo upropašteno praznom rječitošću, da ne kažem i gore o onom plemenitom čovjeku, koji je, kako sam kaže, veliki pjesnik i koji uvijek želi da sam govori, i nikada drugo nije zaključio, ako ne da su živi stvorovi neki kratkoga a neki dugoga vijeka, a ta se stvar, da je i ne kaže, svaki dan vidi iz iskustva. Međutim o uzroku te raznovrsnosti niti je znao niti je rekao i jednu riječ, a mi, pošto smo ovdje u njegovoj domovini stranci, nismo htjeli da mu se suprotstavljamo i pustili smo ga da priča koliko hoće, tako da je prošlo čitavo jutro a da se nije rekla nijedna dobra stvar.

Kako vidimo Brucioli je izabrao baš Nalješkovića da kritizira. Malo kasnije kad mu je sugovornik naglasio kako ima ljudi koji mnogo govore a malo kažu, Nalješković nastavlja u istom smislu: upravo tako se eto danas njemu dogodilo, kad je tražio da mu se objasni fenomen nejednakog trajanja života... »on počne odmah sa nekim svojim sitnim primjerima da govori, da su neki životi dugi a neki kratki, dodajući kako tako kaže i neki pjesnik, pa bi zatim citirao pedeset ili šezdeset stihova miješajući ponekad i svojih i nije se konačno utvrdilo drugo nego da su neke životinje dugog, a neke kratkog vijeka, kao da smo pred dva dana došli na svijet, i kao da to ne znamo iz iskustva koje nam to pokazuje svaki čas«. ²⁶

Ovako oštra kritika ne malo začuđuje pogotovo kad znamo da se u dijalozima sugovornici obično jedan o drugom izražavaju pohvalno,

²⁴ Isto, dijalog 21. O prijateljstvu f. 118.

²⁵ Dialogi di Antonio Brucioli della metaphisicale philosophia. In Venetia MDXXXV. dijalog XIII, f. 37.

²⁶ Vidi bilj. 19; dijalog 14.

jer se obično radilo o prijateljima. S druge strane i ovaj detalj nam govori o realističkoj vitalnosti Bruciolijevih dijaloga, o činjenici da je Brucioli znao da u dijaloge prenese i elemente događaja koji su se zaista mogli i dogoditi.

I u dijalogu o sreći dodijeljena je Ivanu Nalješkoviću veoma autoritativna uloga. On kaže: »Ono što drugi o tome kaže ne želim da bude naša briga ni prihvatiti ni odbiti, ali rado ću vam pričati ono što ja o tome osjećam i ono što o tome misle najbolji filozofi, ostavljajući za drugi put da odobrimo ili odbijemo razloge onih koji drukčije misle«. Sugovornik (Piero Nasi) odgovara Nalješkoviću da mu je veoma drag taj razgovor, jer osim istine on se ne nada od Nalješkovića ništa drugo čuti.²⁷ Pošto je govorio o sreći, Nalješković je objasnio razlike između sreće i slučaja.²⁸ Glavna riječ dodijeljena je Nalješkoviću i u dijalozima o prvobitnoj materiji i elementima,²⁹ a sudjelovat će u još dva dijaloga.³⁰

Pored Ivana Nalješkovića u Bruciolijevim dijalozima nekoliko puta se javlja i Nikola Nalješković poznati dubrovački književnik, pjesnik i komediograf. Nikola Nalješković u dijalozima nema tako uglednu ulogu kao Ivan. Očito je da Brucioli nije bio s njim u tako bliskim odnosima kao s Ivanom. Vjerojatno ga je kasnije i upoznao. Ipak, i njega je poznavao i cijenio. Glavnu riječ Nikola vodi u dijalozima o snijegu, tuči i kometama. Govori pošto ga sugovornik izazove: »Sad g. Nikola, bez obzira na prošle stvari, mi smo isti od jučer i veoma dobro se sjećamo obećanja, pa vas zaista ne želimo osloboditi obaveze, tako da se, što se vas tiče, možete pripremiti da kažete što je uzrok snijegu i tuči, jer ova soba i ovo mjesto ovdje nije drugome posvećeno nego spoznaji sličnih znanosti«. ³¹ Nikola obrazlaže prirodne fenomene, pa nam tako i Brucioli u neku ruku dozvoljava da vjerujemo i mislimo da se Nikola Nalješković već u mladosti i u Veneciji zanimao za pitanja iz prirode i svemira, čime će se ozbiljno zanimati u svojim starijim danima i o čemu će i sam napisati opširniji dijalog.³² U dijalogu o kometi Brucioli nas izvješćuje kako je Nikola Nalješković oduševljeno pričao Capellu da je za njega prošle noći bio izvanredan užitak sudjelovati u sobi za razgovore (camera del ragionamento), gdje se u ugodnom raspravljanju ostalo do ponoći. Nikola Nalješković kaže da je i sam govorio: »Divan je bio užitak poslije večere u vašoj sobi za razgovore . . . da smo čak do pola noći proveli vrlo ugodno i mogu vam reći da mi je veoma drago

²⁷ Isto, dijalog 24, f. 76.

²⁸ Isto, dijalog 25, f. 78. i d.

²⁹ Dialogi di Antonio Brucioli della naturale philosophia. In Venetia MDXXXV. Knj. III, Dij. 4, f. 7.

³⁰ Vidi bilj. 23; dij. 18. i: bilj. 25; dij. 13, f. 37.

³¹ Vidi bilj. 26; dij. 15 i 16.

³² Dialogo sopra la sfera del mondo Di M. Nicolo di Nale Diviso in cinque giornate Nel quale con breuita si dischiarano minutamente tutte le cose appartenenti al trattato di essa Sfera. Discorso non meno utile, che facilissimo d'apprendersi da ciascuno. Alla illustrissima signoria di Raugia. Con privilegio. In Venetia. Apresso Francesco Ziletti MDLXXIX.

što sam vas našao danas i govorio...³³ Na želju svog prijatelja Nalješković ponavlja svoje jučerašnje izlaganje.

U dijalozima se javlja i treći Nalješković, Augustin, i to u dva dijaloga koja govore o snu.³⁴

3.

Posebno su zanimljivi oni dijalozi i mjesta gdje se spominju dva ili sva tri Nalješkovića. Najprvo zato što je to ipak očit dokaz da su Nalješkovići u ovim krugovima Venecije bili dobro poznati, a zatim što se u nekoliko navrata Nalješkovići: Ivan, Nikola i Augustin spominju kao braća. Zapravo uvijek kad se Nalješkovići javljaju skupa Brucioli spominje da su to braća. Ne ističe on to ni s kakvom posebnom željom ili namjerom, nego samo spominje usput, nošen kao i obično svojom sklonošću da stvarnim elementima obogati svoje pričanje.

Spominjanje da su Nalješkovići braća posebno nas zanima obzirom na pitanje da li je pjesnik Nikola Nalješković imao braće, o čemu se već nekoliko puta raspravljalo.

Već u prvoj posveti Nalješkoviću, u posveti prijevoda Sacrabustova traktata Brucioli moli Ivana Nalješkovića da prihvati njegov skromni dar skupa sa »braćom Augustinom i Nikolom«. I u posveti komentara Sv. pisma iz 1544. Brucioli spominje Nalješkoviće kao braću. On naime moli Ivana da u novim idejama pouči »svoju braću«.³⁵

Sva tri Nalješkovića skupa javljaju se u dijalozima nekoliko puta. U drugoj knjizi, u dijalogu o starosti, Ivan, Nikola i Augustin sudjeluju u razgovoru s Vincenzom Capellom i drugima. U početku dijaloga Nikola Nalješković želeći upozoriti Capella s mišljenjem Augustina Nalješkovića kaže: »Pazite Vincenzo, i slušajte što moj brat kaže«. A kad mu ovaj odgovori da rado sluša, Nikola nastavlja: »Augustin kaže...«³⁶ U razgovoru Capello primjećuje da im pridolaze nova dvojica, pa kaže Nikoli: »Ukoliko me pogled ne vara, jedan od ove dvojice koje vidim da nam se približuju, tako zamišljen, jest vaš brat Ivan, a drugi je...«³⁷

S obzirom na naše pitanje odnosa Bruciolija prema Dubrovčanima, njihova ugleda među učenim ljudima Venecije, a posebno obzirom na pitanje o braći Nalješkovićima veoma je zanimljiva posveta treće knjige Bruciolijevih dijaloga iz 1545. Pored svega toga ova posveta je značajan dokumenat i o položaju književnika u to vrijeme. Pročitajmo dakle tu posvetu u cjelini:

»Mnogo poštovanima i prejasnima g. Nikoli i g. Augustinu Nalješković Dubrovčanima — Antonio Brucioli pozdrav.

³³ Vidi bilj. 26; dij. 24, f. 39.

³⁴ Vidi bilj. 23; dijalog 20. i 21.

³⁵ J. Torbarina, O. c.

³⁶ Vidi bilj. 19; dijalog 26. O strasti, f. 137.

³⁷ Isto.

Veoma plemeniti i vrijedni mladići i prijatelji najdraži. Oni koji su kakvu knjigu već doveli dotle da se više ni za šta ne brinu nego samo da od drugih budu čitani, običavaju je uputiti onima koji će ih svojom krepošću duše učiniti dostojnijima i vrijednim poštovanja kod drugih, ne toliko da ih počaste svojim djelima, koliko da uvećaju cijenu svojih sastava prihvaćenih od tako velikih ljudi. I pošto su plemići i velika gospoda običavala biti i oni koji druge nadvisuju u kreposti i plemenitosti, bili su slavljani od pisaca i njima su djela posvećivana. Ali sada, kad je svijetom ovladala tolika zloba, dotle smo došli s tom prejasnom gospodom da nikoga nema tko bi i najmanje mario za pisce i njihova djela niti se udostojavaju da ih čitaju, ako nisu takva da laskaju njihovim željama. Drugo malo cijeneći, niti žele da pomognu, osim onih koji se boje da ne bi pisci o njihovom pokvarenom životu rekli zlo. Tako i ja dajući na svjetlost ovu treću knjigu mojih dijaloga, ponovo dotjeranu i na više mjesta proširenu, više puta sam razmišljao kome bih je mogao posvetiti a da bi je taj rado imao. I znajući, na osnovi više od jednoga iskustva, kako odbacuju slične radove posvećene onima koji žele biti veći od drugih s prisvojenim titulama gospode, odlučih — da ne gubim više knjiga — posvetiti ih svakome drugome, pa makar ne imao titulu plemića, presvijetlog ili preuzvišenog, tim više što znam kako će ova djela biti draga onome tko o njima može nešto i razumjeti. A ja ću biti uvjeren da sam dobio ili povećao prijateljstvo. I dok sam s neodlučnošću u duši išao tražeći kome bih ih mogao najprikladnije posvetiti, počeo sam samoga sebe koriti zašto mi odmah nije došlo na pamet da ih posvetim predragom gospodnu Ivanu, ili vama njegovoj predragoj braći, koje znam da voli kao samoga sebe i kojima, i zasluženo, želi svaku čast i svako dobro kao samome sebi. I tako znajući da i on i vi toliko nadvisujete plemenitošću srca i krepošću duha ovu veliku gospodu koliko oni vas u titulama, izabrao sam vas kojima posvećujem ovaj svoj mali trud. Ne gledajući, dakle, više na ono što se sviđa svijetu, nego koliko se dolikuje da posvetim trud onima koji poznaju njegovu vrijednost i kojima je takav rad drag, vaše izvrsne kreposti su kod mene bile u velikoj cijeni, uvjeren da će one častiti moje djelo i moj napor, znajući da će biti mile tako jasnim i hvaljenim umovima, takvim ljubiteljima najpoznatijih nauka. I tako vam, predragi prijatelji, šaljem ove moje filozofske dijaloge, u kojima ćete vidjeti s kolikim redom djeluje priroda u stvaranju stvari. Primite, dakle, dobrim srcem ovaj moj mali dar, ne u znak ljubavi koju osjećam prema vama budući dužan zbog dobročinstava primljenih od g. Ivana, vašega brata, ljubiti sve one koje i on ljubi tim više vas za koje znam da ste mu dragi kao vlastiti život, i da vi njega volite, nego zato što nalazim kod vas samih kreposti i hvalevrijednih osobina, koje su učinile da ja ne poznajem nikoga drugoga kome bih prije bio dužan i kome bi se, ako ove ne bi bilo dobro, dodijeljivali slični darovi. Iako je ovo malo vrijednosti tako plemenitih i visokih duhova, uzmite kao vašu stvar, skupa i moju dušu, koja stalno misli kako bi najbolje mogla pokazati, ne samo jednom stoljeću, koliki su i kakvi časni darovi duha kojima vas je bog iznad mnogih drugih nadario i koliko su zbog njih od vas

ljubljeni sve one znanosti koje su pune hvale i cijine i oni koji su bogati dobrima duše nego oni svijeta i koji skupa sa mnom mole uvijek boga da vas sačuva za dugi napredak».³⁸

Nikola i Ivan Nalješković javljaju se još jednom skupa. To je u četvrtoj knjizi, u dijalogu o evanđeoskoj prirodi.³⁹ Zanimljiv je početak dijaloga, susret između dva Nalješkovića. Susreli su se na ulici. Ivanu se neobično žuri, a Nikola ga pita:

— Koji uzrok je, dragi brate, da se tako žurite kao što to nikada radite?

Ivan mu odgovara da ide u vrt sv. Đurđa da vidi i čuje neke novo pridošle ljude, koji će danas tamo voditi učene razgovore. Nikola moli brata da ga povede sobom. Moli ga također da se ne žure: . . . »jer, kao što možete vidjeti, nisam se još povratio u svoje prijašnje zdravlje i ne mogu ići takvom brzinom kao vi; i nemojte se buniti, jer kako mislim, sigurno ćemo tamo na vrijeme stići, pa tako mislim da je ova vaša žurba suvišna; idemo u lađu.«.

Dijalog između dva Nalješkovića bez ikakve je veze s onim o čemu se u dijalogu kasnije raspravlja. To je zapravo susret i razgovor na ulici prije učenih razgovora. Susret i razgovor tako su obični i realni da vjerojatno održavaju detalje iz stvarnog života. Ovaj susret nam rječito govori o sastancima učenih ljudi u venecijanskim vrtovima i posebno o vrtu sv. Đurđa, gdje su se ti razgovori zaista često odvijali. Posebno je zanimljivo da Brucioli spominje neku bolest Nikole Nalješkovića, od koje se još nije sasvim oporavio. Pored toga i ovdje se Nalješkovići opet i vrlo određeno spominju kao braća.

4.

O tome da li je poznati književnik, učenjak i pjesnik Nikola Nalješković imao braće postoje različita mišljenja. Nakon dubrovačkih biografa Đurđevića⁴⁰ i Cerve⁴¹ i drugi su kasnije bez imalo sumnje govorili o Ivanu i Augustinu kao braći Nikole Nalješkovića. Petar Kolendić međutim »prema antuninskoj genealogiji« tvrdi da je Stjepan Nalješković imao »samo jednoga sina, našega Nikolu.«⁴² Augustin kojega spominju Đurđević i Cerva, a zatim i drugi, prema Kolendiću bi bio sin Ivana Nalješkovića i Maruše Soimirović i »biće onaj kome Nalješković, St. P. V. 322, upravlja poslanicu »Augustinu« pa ga zove »kužine moj dragi«. Kolendić je i za Nikolina »brata« Ivana, opet prema antuninskoj genealogiji, zaključio da je »taj Ivan sin Bartula Nalješkovića«, pa prema tome ni on ne bi bio »brat našega Nikole.«⁴³ Međutim

³⁸ Vidi bilj. 26. Posveta.

³⁹ Vidi bilj. 27; dijalog 7, f. 21.

⁴⁰ *Vitae illustrium Rhacusinorum*, izd. P. Kolendić, Bgd. 1937, str. 63. »Fratres habuit Augustinum et Joannem, cui extat dicata »Sphaera« Joannis de Sacro Bosco Italice translata sive principia astrologica variorum in Italicum idioma traducta ab Antonio Bruciolo, qui idem hoc opus Joanni dicavit.«.

⁴¹ Cerva, *Viri ill.*, I, 1—2. 168.

⁴² P. Kolendić: *Biografska dela Ignjata Djurdjevića*, str. 218.

⁴³ Isto, str. 219.

i nakon Kolendićevih zaključaka opet se govori o Ivanu i Augustinu kao o Nikolinoj braći.⁴⁴

Da pitanje zaista nije jednostavno, pokazuju i najnovija istraživanja i zaključci Milorada Simonovića. I on se zadržava na činjenici što u Čingrijinoj genealogiji Antunina u Državnom arhivu u Dubrovniku nailazimo na nekoliko rođaka Nikole Nalješkovića, ali genealogija... »ne zna za Ivana i Augustina kao njegovu braću«.⁴⁵ »Inače je čudno, kaže Simonović, da je sastavljač genealogije, koga nisu delili vekovi od Nalješkovića, mogao tako grubo da previdi, ne, naprimer, jednoga već dva njegova brata«.⁴⁶

Na jednoj strani, dakle, nalazi se očito pomanjkanje Nalješkovićeve braće u genealogiji te mišljenje jednoga takvoga autoriteta, kakav je Petar Kolendić. S druge strane osim podataka Đurđevića i Cerve postoji i poznati Jirečekov podatak da je Nikola Nalješković nakon očeve smrti bio određen za tutora svoje mlađe braće.⁴⁷

Kakvo stajalište da zauzmemo prema Brucioliju, koji u nekoliko navrata, uvijek jasno i dosljedno, svoje prijatelje Nalješkoviće iz Dubrovnika pozna jedino kao braću?

Očevidno je da je on svu trojicu dobro poznao i da su sva trojica neko vrijeme i boravila u Veneciji. Iz posveta, iz dijaloga i uopće iz odnosa koji je prema Nalješkovićima i drugima Dubrovčanima pokazivao vidimo da je Brucioli bio pobliže upoznat s njima i poznao neke stvari iz njihova privatnog života. (Nikolina bolest, Cervin otac). Pogotovo možemo sa sigurnošću zaključiti da je poznao i razne lične sklonosti Dubrovčana, pa im redovito u dijalozima dodjeljuje one uloge koje su im bliske. (Nikola se zanima za astronomska pitanja; Vlaho Držić se javlja u dijalogu o umjetnosti). U svakom slučaju ne radi se o jednom kratkom i površnom susretu, nego o dužem i dubljem poznanstvu, pa je teško razumjeti jednu takvu zabunu kod Bruciolija, da o svojim dobrim prijateljima i poznicima ne zna u kakvim su rodbinskim odnosima. I ovdje još jednom treba istaći da je Brucioli dosljedno posjedovao posebnu sklonost za realističko zapažanje i da je svoje dijaloge na više mjesta obogatio realističkim reminiscencijama.

Torbarina vjeruje Brucioliju i govori bez ustručavanja o Nalješkovićima kao braći. To isto, oslanjajući se na zaključke prof. Torbarine, radi i Kombol. Zanimljivo je da i firentinski historičar prof. G. Spini, koji je ozbiljno studirao život Bruciolija govori o »braći« Nalješkovićima, a ne o rođacima.

Petar Kolendić uopće ne spominje Bruciolija, niti se obazire na usput izraženo uvjerenje prof. Torbarine, koji nam je zapravo Brucio-

⁴⁴ M. Rešetar, St. p. hrv. VII, 2. izd. Uvod, str. 85; M. Kombol, Povijest hrv. književnosti, Zgb. 1945, str. 135.

⁴⁵ M. Simonović: O godini rođenja Nikole Nalješkovića, Prilozi za knj., jez., istoriju i folklor. Knjiga 25, sv. 1—2, Bgd. 1959, str. 86.

⁴⁶ Isto.

⁴⁷ »filiolum quondam Stephani Nic. de Nale«. Jireček, Beitrage... str. 480.

lija i »otkrio«. Slično postupa i Simonović, koji zaključuje da ... »pitanje Nalješkovićeve braće nikako nije jasno«. ⁴⁸

Da li možemo, uvijek, odbacivati i uopće se ne obazirati na svjedocanstva, ako su došla od jednoga suvremenika, čovjeka koji je dotične ljude dobro poznao, pa ako se i ne radi o dokumentu u klasičnom smislu te riječi?

5.

Kako rekosmo, četvrtu knjigu dijaloga Brucioli je posvetio jednom drugom svom dubrovačkom prijatelju, Luki Crijeviću. Crijević se javlja i u dijalozima, ali je za Bruciolijev odnos prema Crijeviću i uopće prema Dubrovčanima u prvom redu važan sam tekst spomenute posvete.

U posveti Brucioli kaže da veliki ljudi žive u svojim djelima, ali su pisci oni koji produžuju njihov život. I zatim nastavlja:

»Ovo ja govorim, jer su u vašem gradu postojale mnoge ugledne obitelji, a u njima mnogi ugledni ljudi, na koje se je skoro sasvim izgubila uspomena, jer nije bilo nikoga da o njima piše. Među njima vaša plemenita obitelj ima ne malo ljudi velikih i dostojnih svake hvale, a budući da nije bilo tko bi o njima pisao, njihovo ime — ili se već zaboravilo ili se sada gubi izvan sjećanja. Du su imali pjesnika, historičara i drugih sličnih pisaca koji bi o njima pisali, i oni i mnogi drugi bili bi mnogo veći i mnogo poznatiji. Malo je bilo obitelji u vašem gradu koje su imale toliko ljudi tako velikih i dostojnih sjećanja: po veličini duha, dobrohotnosti djelovanja, slobodi srca i vrijednosti duše. Među njima je bio časni otac vaš Jakob Cerva, čije je visoko znanje bilo takvo da mu je svojevremeno ugarski kralj bio tako zahvalan, pa je izgledalo da bez njega ne zna napraviti nijedan korak u upravljanju svojim kraljevstvom. U tom poslu pokazao je toliku čovječnost da se je svakome pokazivao još bliži i ponizniji nego da je radio za sebe. Toliku je također razboritost i mudrost pokazivao gdje god je djelovao da mu nije sudbina napravila malu nepravdu, kad mu nije dala tko bi o njemu pisao, tako da se jedan takav čovjek više na nju može žaliti nego ona na njegovu vrijednost. I meni, upoznavši vas ovih prošlih godina ovdje u Veneciji, ništa nije bilo draže nego što sam vas vidio i razgovarao s vama, i prepoznao sam u vama istu dobrotu, veličinu duha i dobrohotnost prirode koju sam već vidio u vašem ocu i pošto mi je pala na um vrijednost i veličina duše onoga i tolikih vaših preda dostojnih da budu slavljani, nekoliko puta sam se sam sobom žalostio da toliko odličnih ljudi tako plemenite obitelji odlaze sa šutnjom u minule godine stoljeća. I tako zbog starog prijateljstva što sam imao sa vašim ocem i zbog novog utvrđenog s vama htio sam onima koji žive i koji će doći ostaviti jednu malu uspomenu o plemenitosti svih vas i vaše posebno, i koliko sam onoga ljubio i vas stalno ljubim. A to sam učinio posvećujući vam ovu knjigu mojih dijaloga o nebeskoj filozofiji, jer govore o nadnaravnim stvarima. I, eto, ovu knjigu kao svetiju (ako se tako

⁴⁸ M. Simonović, o. c. str. 87.

može reći) od svih drugih, jer govori o visokim i božanskim stvarima, šaljem vam držeći da se drugima ne bi mogla bolje posvetiti jedna takva knjiga koja govori o početku svijeta, o nebesima, o pokretima, krugovima i gibanjima ovih i o njihovu prvom tvorcu. Sve ove stvari ne će moći a da ne koriste, predragi gospodine Luko, drugim vašim vrlinama znajući koliko je vaš duh željan da upozna uzroke stvari i koliko vam je studij uvijek bio drag. Uzmite dakle ovaj moj mali znak ljubavi, koji će u ovom i u slijedećim vjekovima biti dokaz kako ste rijetkom krepošću obdareni, da nikoga drugoga nisam smatrao dostojnijim kome bih poslao jednu sličnu knjigu. I kao što je ovo prvi znak koji vam može potvrditi koliko vas ljubim, tako ne će biti i posljednji, nadajući se da će uskoro doći i drugi koji će ovom činiti društvo i biti ne manje koristan onome ko bude čitao, moleći u ovaj čas boga da vas u dugom napretku sačuva u svojoj milosti«. ⁴⁹

Bruciolijeva posveta omogućava nekoliko zaključaka.

Nisu samo Dubrovčani poznavali svoje prekomorske susjede, nego je glas o Dubrovniku i Dubrovčanima išao i izvan Dubrovnika. S druge strane Brucioli je već u prvoj polovici 16. stoljeća primijetio kod Dubrovčana pomanjkanje smisla da pišu o svojim ljudima i tako ih spavaju od zaboravi. Tom svojom manom Dubrovčani su dozvolili da nam mnoge i mnoge često veoma značajne pojedinosti iz dubrovačke prošlosti nestanu u zaboravu. A to je upravo ono što je naša novija historiografija o Dubrovniku nekoliko puta primijetila.

Osim braće Nalješkovića i Cerve još dva Dubrovčanina javljaju se u Bruciolijevim dijalozima, pa odatle zaključujemo da su i oni sudjelovali u kulturnom životu Venecije onog vremena i da ih je Brucioli poznao. Prvi od njih je Frano Gundulić. U jednoj knjizi⁵⁰ javlja se u dijalogu koji raspravlja o slobodi, dok se u drugoj knjizi⁵¹ javlja u dijalogu o vatri i gromu. Zanimljivije je da se u Bruciolijevim dijalozima javlja i Vlaho Držić, slikar i brat komediografa Marina Držića. Za Vlaha Držića znamo i po drugim izvorima da je u ovo vrijeme bio ne samo u Veneciji nego dolazio u dodir sa ondašnjim venecijanskim i talijanskim umjetničkim i učenim krugovima.⁵² Držić će se javiti s Ivanom Nalješkovićem u dijalogu o tući,⁵³ ali je mnogo zanimljiviji dijalog u kojem Držić i Nalješković raspravlja o umjetnosti. Pošto Držić primijeti da poslije razgovora o prirodi treba govoriti o umjetnosti, Nalješković kaže da je to tačno, ali da ustvari i ne treba govoriti o umjet-

⁴⁹ Dialogi di Antonio Brucioli della metaphisicale philosophia. In Venetia MDXXXV. Al molto honorando M. Luca di Cerva Ragugeo Antonio Brucioli salute et prosperita. Dijalog 1; f. 1; dijalog 7; dij. 10, f. 33.

⁵⁰ Dialoghi di Antonio Brucioli della morale philosophia, stampato in Venetia MDXLIII.

⁵¹ Vidi bilj. 29.

⁵² Vidi: P. Kolendić, Premijera Držićeva »Dunda Maroja«, Glas SAN, CCI. Nova serija br. 1. str. 51.; s nav. lit. Vidi također K. Prijatelj i Josip Torbarina, cit. djela.

⁵³ Zanimljivo je da će se Nikola Nalješković i kasnije u svojoj knjizi o svemiru najljepše izražavati o Vlahu Držiću, dok u njegovu bratu, velikom komediografu, Nikola Nalješković nikada, ni u svojoj knjizi a ni u svojoj inače obilnoj poslaničkoj korespondenciji ne govori.

nosti, ako se već raspravljalo o prirodi. Prema mišljenju Nalješkovića raspravljanje o prirodi već objašnjava umjetnost, jer umjetnost... »ona nije ništa drugo... nego jedna nauka koja imitira prirodu. Ona djeluje i slaže više stvari na sliku i priliku prirode. Ona izražava sličnosti stvari preko kojih se može doći do prirode; (ona izražava, R. B.) bit istinitih pojava i odmah je iza prirode. Događa se da nam je poznatija od nje, tako da se ne može jednostavnije reći što je umjetnost nego jedna određena priroda, koja izvana obrađuje materiju, sa odijelom razumskog rada; i nema nijedne umjetnosti koja ne bi bila takva odjeća i nijedne takve odjeće koja se ne bi mogla zvati umjetnost.«⁵⁴

6.

Prirodno je pomisliti i zaključiti da preko sugovornika u dijalozima autor zapravo iznosi svoje misli. Prema tome pojedni zaključci i stavovi iz dijaloga ne mogu se dodijeliti onome na čija usta govori autor, pisac dijaloga. Ali, kako je već istaknuto, postoji kod Bruciolija jedna značajna pojava koja se ne može mimoći. To je njegova »realistička« sklonost i nastojanje da svojim dijalozima poda stvarni okvir i da ih obogati stvarnim činjenicama. To daje njegovu izlaganju jednu određenu mjeru vjerodostojnosti. To je primijetio i istakao i najbolji poznavalac Bruciolija prof. Giorgio Spini.⁵⁵

Iako u svim renesansnim dijalozima pa tako i kod Bruciolija moramo biti veoma oprezni ako se radi o sličnim zaključcima, to nas ipak analiza pojedinih mišljenja i izlaganja nerijetko dovodi do stvarnog približavanja ličnosti kojoj je dotično mišljenje u dijalogu dodijeljeno. Ovo za Bruciolija vrijedi pogotovo što znamo da su njegovi dijalozi velikim dijelom odraz stvarnih kulturno-književnih sastanaka učenih krugova Firenze i Venezije, pa ne bi bilo nikakvo čudo niti je nemoguće da Brucioli ponavlja ono što se na tim sastancima zaista govorilo i da pritom usput spomene i neke nuzgredne činjenice koje su se zaista i dogodile. Pri tome ne smijemo zaboraviti da je Brucioli i u komentarima i u dijalozima bio izraziti predstavnik općeg toka racionalizma i realizma renesanse, kojem pravcu su u prvom redu bili skloni baš pisci dijaloga. Dijalog u kojemu dva Dubrovčanina onako sažeto i određeno definiraju umjetnost simboličan je i jasan izraz unutrašnje, duhovne spone koja je dubrovačke književnike i intelektualce iz prve polovice 16. stoljeća vezivala uz renesansne težnje. Antonio Brucioli je samo jedan detalj, koji je svojim intelektualističko-racionalnim i realističkim sklonostima predstavljao mamac za Dubrovčane, koji te iste sklonosti kod sebe već uvelike posjeduju.

Dubrovački književnici ovog vremena, tj. književnici sazreli u prvoj polovici stoljeća — Mavro Vetranović, Marin Držić, Nikola Dimitrović i Nikola Nalješković — svojim književnim i svojim privatnim djelovanjem očitovali su se u punoj mjeri kao tipični ljudi jedne po-

⁵⁴ Vidi bilj. 29; dijalog 3, f. 7.

⁵⁵ o. c. str. 139. i d.

sebne dubrovačke renesanse, ali u skladu s općim renesansnim težnjama. Racionalističke i realističke sklonosti pokazuju Dubrovčani u jednom posebnom obliku i okviru, ali dosljedno i vidljivo. Ako Dubrovčanima Ivanu Nalješkoviću i Vlahu Držiću i ne možemo doslovno dodijeliti gornje zaključke o umjetnosti, ali možemo utvrditi da su i Nikola Nalješković i Marin Držić, a i ostali dubrovački književnici ove generacije, bili mišljenja koje je Brucioli stavio u usta Ivanu Nalješkoviću. Književno djelo dubrovačkih pisaca sredine stoljeća odaje znatnim dijelom jedan »prirodni« odnos prema zadacima književnosti. Rođeni i odgojeni u Dubrovniku, gdje ih je čitav život i tradicija upućivala putem realizma i racionalizma, s očitom ličnom sklonošću ka trijeznom gledanju i realnom opisivanju stvarnosti, dubrovački književnici, pa tako i Dubrovčani koji su se u ovo vrijeme našli u Veneciji, u razgovorima i dodirima sa svojim venecijanskim prijateljima, u sve određenijim renesansnim racionalnim i umjetničkim težnjama našli su zapravo sebi bliske i kod sebe već postojeće i formirane stavove. Intelektualističkim izdancima dubrovačkih trgovaca državnika i diplomata renesansni realistički zrak bio je blizak. Poznati dubrovački realistički pogled na život na poseban način prenesen je i na njihov pogled na književnost. Čitavoj jednoj generaciji dubrovačkih književnika odnos između »prirode« i umjetnosti praktično je bio voma jasan.

A to je i razumljivo.

Ova generacija dubrovačkih književnika, formirana u prvoj polovici stoljeća, iznikla je iz tla koje je bilo svestrano određeno stvarnim i svakodnevnim materijalnim potrebama i oni su se svojim djelima i svojim koncepcijama i skladno i dosljedno uključili u opće umjetničke tendencije renesanse. Sklonost k rasuđivanju i analizi života, njihovi česti relastički politički aktuelni, pesimistički, pa i cinički odnosi u životu i poeziji nisu samo renesansna moda. Oni su krvno povezani sa stanjem u Dubrovniku, a i s njihovim ličnim poteškoćama i njihovim ličnim suprotnostima. Oni su posebno povezani s položajem pjesnika i intelektualca koji se upravo u ovo vrijeme i u Dubrovniku osamostalio doživjevši pri tome, dakako, svu tragiku svog položaja, sumnje, prezir i nerazumijevanje za njihove »kreposti«, dok svi oko njih »dinar gledaju«. Bruciolijevi dijalozi govore nam dakle i o dubrovačkim renesansnim intelektualcima, o »nevjernim« izdancima nekada bogatih dubrovačkih obitelji, koji su se u renesansi opredijelili za »krepos« a protiv »dinara«. Neki od njih su upravo u Veneciji bili pronašli mjesto svog prisustva, pripadanja i sudjelovanja u renesansi.

Riassunto

ANTONIO BRUCIOLI E RAGUSEI

L'attività letteraria di Antonio Brucioli (c. 1500—1566), scrittore e traduttore, non è senza importanza nella letteratura croata antica. Di lui si può parlare più a lungo di quello che abbiano potuto fare F. M. Appendini e Josip Torbarina, essendo le loro opere largamente sintetiche.

Durante il suo soggiorno veneziano, dal 1530 in poi, il Brucioli fece parte dei famosi circoli letterari che si riunivano nei giardini veneziani, nei quali proprio in quel tempo convenivano anche alcuni Ragusei: Vlaho Držić, Nikola, Ivan i Augustin Nalješković etc. La presenza ragusea negli «orti» veneziani si riflette nell'opera del Brucioli. Infatti, la maggior parte delle informazioni sulla parte avuta da un gruppo di Ragusei nella vita culturale veneziana del secolo è data dalle opere di A. Brucioli. Fra i Ragusei il Brucioli trovò amici fedeli, nell'ultima edizione dei suoi «Dialoghi» (1544-45) le introdusse come interlocutori, dedicò loro le sue opere, apprezzò e pose in rilievo le loro caratteristiche individuali ed intellettuali. La presenza dei Ragusei in Venezia e i loro legami con gli scienziati e scrittori locali costruiscono una riprova che i Ragusei non solo potevano accogliere influssi, ma prendevano parte attivamente alla vita culturale del loro tempo anche fuori di Ragusa. Suscitavano interesse per sé e per la loro città. Le informazioni che ci offre il Brucioli arricchiscono le biografie, sempre scarse, di alcuni Ragusei. Il valore speciale di questa presenza ragusea in Venezia fornisce fra l'altro la spiegazione di alcune questioni o di alcuni aspetti della poesia ragusea del XVI secolo.